

УДК [94 : 061.2:655.41] (477) «1898/1918»

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ «БЛАГОДІЙНОГО ТОВАРИСТВА З ВИДАННЯ ЗАГАЛЬНОКОРИСНИХ І ДЕШЕВИХ КНИГ» (1898-1918 рр.)

Інна Демуз

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди»
Україна, 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30
e-mail: demuz_inna@ukr.net

Національне книговидання відіграє важливу роль у процесах самоусвідомлення нації, формування культури, духовності та водночас є свідченням національно-культурного відродження народу. Національна книга уособлює важливий елемент життя суспільства, який має найбільший вплив на формування світогляду народу та створення політичного іміджу країни на міжнародній арені. Наразі в Україні нагальною залишається необхідність розробки нової концепції державної політики у сфері вітчизняного книгодрукування. Крім того, у країні до кінця невирішеним є питання щодо оподаткування спонсорських коштів, спрямованих на розвиток видавничої справи. В умовах недофінансування стимулювання меценатської діяльності у сфері книговидання та книгорозповсюдження має надважливе значення. Питання вивчення історичного досвіду книговидавничих благодійних товариств, установ та організацій набуває сьогодні особливої актуальності.

Метою статті є аналіз меценатської діяльності «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (1898-1918 рр.), направленої на розповсюдження друкованої продукції серед широких верств населення.

Запропонована нами проблема досі не була предметом окремого дослідження. Незначний фактичний матеріал розпорошений у роботах загального характеру, що стосуються видавничої справи в Україні у XIX-XX ст. у цілому. У працях досліджувалися, переважно, питання видання та розповсюдження книг; низка видань присвячувалася висвітленню діяльності окремих друкарень, видавничих центрів. Так, у дорадянський період увагу дослідників, насамперед, привертало питання функціонування друкарень, практи-

чної діяльності окремих осіб, пов'язаних з друкарством, книговиданням і книготоргівлею. У радянські роки розроблялася переважно тематика, пов'язана з розвитком громадсько-політичної літератури, діяльністю видавництва з чітко визначеною ідеологічною тематикою. Досліджувалися окремі питання видання наукової, художньої, а також – в обмежених формах – україномовної літератури. Слід відзначити, що російськомовне книговидання науковцями вивчалася більш інтенсивно порівняно з україномовним. Це привело до того, що фактично історія «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» довгий час залишалася на дослідницькому маргінесі.

Лише з отриманням Україною незалежності історія україномовного книговидання почала цікавити істориків: з'явилося багато розвідок з історії книговидавничої справи XIX – початку XX ст. [наприклад, 1-3 та ін.]. Проте діяльність Благодійного товариства не ставала предметом вивчення в окремому ґрунтовному дослідженні; присутня в основному інформація довідкового характеру про товариство [4-5]. З середини 1990-х – до початку 2000-х рр. вийшла серія довідково-бібліографічних каталогів, у яких представлено перелік видань, надрукованих протягом XIX – початку XX ст. різними типографіями, видавництвами, друкарнями, організаціями, окремими видавцями, у тому числі і «Благодійним товариством з видання загальнокорисних і дешевих книг» [6-7]. Серед розвідок останніх років слід згадати лише публікацію О. Степченко, в якій висвітлена діяльність Благодійного товариства щодо видання «Кобзаря» [8], а також кілька статей і розділ у колективній монографії І. Демуз, присвячені безпосередньо роботі товариства [9-11].

Ініціатором створення «Благодійного то-

вариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» у Санкт-Петербурзі був відомий письменник В. Лесевич, а організатором – генерал М. Федоровський. За піклування останнього 19 листопада 1898 р. Міністерство внутрішніх справ підтвердило Статут товариства. За час функціонування Благодійне товариство очолювали: Данило Мордовець, Олександр Русов, Петро Стебницький, Григорій Голоскевич. Товариство мало власну печатку, підпорядковувалося Міністерству внутрішніх справ; туди ж і подавало річні звіти. Метою новоствореної організації являлася допомога релігійно-моральному розвитку й економічному благополуччю українського народу. Задля цього товариство мало видавати схвалені цензурою дешеві та доступні по викладу і мові книги, як релігійно-морального змісту, так і за всіма галузями сільськогосподарських і промислових знань, а також художнього змісту [12]. З перших днів існування Благодійне товариство видавало друковану продукцію лише українською мовою.

Згідно Статуту, кошти товариства склалися: а) з одноразових щорічних членських внесків; б) з надходжень від вистав, концертів, публічних читань, ярмарок, танцювальних вечорів, влаштованих товариством зі згоди адміністрації. Всі матеріальні надходження складали капітал товариства, який міг використовуватися для покриття поточних витрат. Авансові кошти на дрібні витрати зберігалися у скарбника (не більше 200 руб.), інші ж суми знаходилися у банківських установах [13]. При Благодійному товаристві існували спеціальні фонди, в яких накопичувалися пожертви для відповідних благочинних цілей: Фонд імені І.Я. Череватенка; Фонд в пам'ять звільнення селян; Фонд імені О. Русова; Фонд на видання брошур по кооперації; Капітал колишньої київської «Просвіти»; загальний видавничий фонд; Фонд Б. Грінченка; Фонд К. Прокоповича; Фонд М. Драгоманова; Фонд видання дитячих книг; Фонд Є.С. Грибинука на спорудження у Києві народного дому імені Шевченка [14].

Отже, даний книговидавничий осередок належав до просвітницьких організацій, здійснював роботу на засадах благодійності та самофінансування (за рахунок членських

внесків, приватних пожертв і виручки від продажу видань).

Меценатська та добродійна діяльність Благодійного товариства проявлялася у розсиланні видрукованої під грифом фірми продукції до бібліотек, читалень, музеїв, товариств та інших установ і організацій країни. Так, було задоволено прохання пана Луценка з Одеси, який представляв місцеву «Просвіту», в отриманні видань Благодійного товариства; сільських бібліотек Черкаського повіту, куди безкоштовно надіслано комплекти брошур (березень 1906 р.) [15]; направлено видання для музею Чернігівської губернської земської управи, у редакції українських періодичних видань, Імператорському технічному товариству [16], для «Товариства грамотності», сільських бібліотек Уфимської губернії (за пропозицією С. Русової), передано 25 примірників книги «Петрусів сон» за проханням Б. Грінченка для жертводавця у фонд І. Череватенка (квітень 1906 р.) [17]. У травні 1906 р. Правління товариства постановило надіслати власні видання Науковому товариству ім. Т. Шевченка у Львові, редакції «Світова зірниця», Першій народній читальні у Харкові [18]. Правлінням отримано листа від учителів та учнів училища Переяславського повіту Полтавської губернії з проханням пожертвувати їм один примірник «Кобзаря»; з цією метою товариство постановило виділити 25 примірників видання для дарової роздачі [19].

До Благодійного товариства неодноразово надходили прохання від земств і «Просвіти» про бажання отримати цілі комплекти виданих товариством книг. Такі листи надійшли, наприклад, від книжного складу Сімферопольського губернського земства, Київської «Просвіти» (вересень 1906 р.) [20]. Комплекти книг товариства надіслано у Холмогори, на Волинь, у місто Новий Сонг на Галичині, братству св. Архистратига Михаїла Волинської губернії (жовтень 1906 р.) [21].

Продукція Благодійного товариства надсилалася і на комісійний продаж. Ці факти також зафіксовані у протоколах засідань Правління. Такі видання були відправлені, наприклад, на прохання вчителя Павла Голубовича з Люблінської губернії, Олексія Мерінова з Подільської губернії (травень

1906 р.) [22].

Щодо влаштування благодійних заходів, від яких надходили кошти на видавничі потреби, задокументовано факт влаштування у листопаді 1905 р. вечора на користь товариства [23]. Узагалі, питання влаштування благодійних заходів неодноразово піднімалося на порядку денному засідань Правління. Так, на засіданні 2 січня 1906 р. скарбничий П. Стебницький відзначав, що найголовнішими прибутковими статтями за 1905 р. були членські внески (1700-1800 руб. на рік) і кошти від продажу книг (802-819 руб.), які, проте, суттєво зменшилися порівняно з попередніми роками. Крім того, П. Стебницький акцентував увагу, що і дані статті прибутків зменшаться, адже «на жертви або подарунки не можна мати надії, а устроювати концерти або лекції у теперішні сумні часи – нічого й думати» [24]. Для поліпшення матеріального становища товариства скарбничий радив контролювати перш за все членські внески, нагадувати комісіонерам про повернення товариству грошей за продані ними книги.

Просліджуємо фінансові обороти Благодійного товариства протягом 1907-1912 рр. (таблиця складена автором за документами товариства [25]):

РОКИ	ПРИБУТКИ, сума	ВИДАТКИ, сума; (статті видатків)
1907	2927 руб. 86 коп.	1252 руб. 40 коп. (виплати Бойку, С. Єфремову, І. Франку, П. Стебницькому тощо)
1908	3526 руб. 58 коп.	2616 руб. 20 коп. (видання творів Марка Вовчка, доплата В. Винниченку, відіслано С. Чикаленку)
1909	2759 руб. 50 коп.	1629 руб. 70 коп. (виплати для «Наукового товариства», страховка білетів, виплати М. Коцюбинському, для гонорарів Віснику)
1910	2979 руб. 92 коп.	2599 руб. 20 коп. (виплати Бойку, В. Доманицькому, М. Коцюбинському, гонорари Просвіті, на вінок М. Кропивницькому, на похорони Б. Грінченку, на друк Статуту)
1911	5941 руб. 41 коп.	6082 руб. 45 коп. (гонорари, аванс М. Коцюбинському, вінок П. Житецькому, придбання

		обладнання тощо)
1912	5966 руб. 78 коп.	6857 руб. 69 коп. (гонорари для «Літературно-Наукового вісника», виплати М. Коцюбинському, М. Гехтеру, похорони М. Лисенка, позика «Літературно-Науковому віснику» тощо)

Наступні таблиці складено за звітом товариства 1915 р. [26]:

ПРИБУТКИ	1913 р.	1914 р.	1915 р.
	(у рублях і %)		
Членські внески	503; 21,4	545; 26,7	540; 27
Продаж видань	1692,38; 72,2	1270; 62,6	580,59; 30,5
Пожертви	4,50; 0,2	156,12; 7,2	714,65; 37,4
Відсотки з капіталів	91,39; 3,9	69,92; 3,4	94,24; 5
Випадкові та оборотні	52,64; 2,2	0,20; –	0,20; –
Всього	2343,91; 100	2041,24; 100	1929,68; 100

ВИДАТКИ	1913 р.	1914 р.	1915 р.
	(у рублях і %)		
Видання книг	1741,64; 68,6	481,24; 38,5	726,06; 53,1
Адміністрація	218,54; 8,4	226,26; 18,1	192,57; 14,1
Поширення книг	587,59; 23	542,02; 43,4	448,58; 32,8
Оборотні витрати	3; 0,1	–; –	–; –
Всього	2550,77; 100	1249,52; 100	1367,21; 100

З таблиць помітно, що з початком Першої світової війни різко знизилися прибутки товариства від продажу видань (у тому числі й у зв'язку зі складнощами розрахунків з комісіонерами). Так, найбільший комісіонер товариства – київська «Українська книгарня» виручила за 1915 р. лише 134 руб. 34 коп., а інші книжні магазини ще менше. На 1915 р. зменшилися надходження по особовому складу товариства і від петербурзьких комісіонерів; відсутніми були надходження від книжного магазину «Літературно-наукового вісника» у Києві у зв'язку з тим, що магазин був зачинений, а його ліквідація до початку 1916 р. не була завершена [27]. На 1 січня 1916 р. у розпорядженні товариства рахува-

лося всього 3 777 руб. 61 коп., з яких 1 297 руб. 89 коп. склали капітал колишньої київської «Просвіти» [28]. Проте з таблиць помітне суттєве підвищення до 1915 р. пожертв від меценатів, які поповнювали фонди організації.

Не дивлячись на те, що до початку 1916 р. фінансове становище Благодійного товариства не покращилося у цілому, навпаки, – неодноразово на засіданнях і М. Корчинським, і П. Стебницьким (останній на зібранні 26 квітня 1915 р. наполягав на безкоштовній роздачі видань товариства, а також на поширенні їх через посередництво осіб, які бажали зайнятися цим не на комерційній основі: для пожертв у сільські бібліотеки надавати безкоштовно видання, що залишилися у великій кількості, окремі видання розпродувати зі знижками у 50 та 75% [29]) піднімалися питання про можливі міри, які б збільшили кошти товариства, – організація продовжувала активно займатися меценатською та добродійною діяльністю. Як і раніше, Правління жертвувало свої видання на просвітницькі цілі, переважно для безкоштовної роздачі пораненим, а також для влаштування бібліотек при лазаретах. Усього, через посередництво Українського книжкового магазину у Петербурзі, за період з 1 липня 1914 р. по 1 січня 1916 р. роздано і розіслано безкоштовно 12 634 екземпляри різних видань товариства [30]. У жовтні 1915 р. книги були пожертвовані лазарету при Петроградському політехнічному інституті й Українському лазарету у Петрограді. Першому видано книг на суму 10 руб., іншому – на суму 9 руб. [31]. Було задоволено прохання Товариства споживачів села Устинівка Хорольського повіту Полтавської губернії про висилку книг для бібліотеки та безкоштовної роздачі його членам. У листопаді 1915 р. Стрельниківському кредитно-ощадному товариству відправлено книги для відкритої при ньому безкоштовної бібліотеки-читальні [32].

Крім безоплатної роздачі Правління в окремих випадках надавало видання на пільгових умовах, зі знижкою 50-75% тим покупцям, які купували книги з метою благодійництва. Всього на таких умовах у 1915 р. через посередництво української книгарні продано 621 екз. різних брошур на суму

40 руб. 60 коп. [33].

Таким чином, «Благодійне товариство з видання загальнокорисних і дешевих книг» на теренах Російської імперії на початку ХХ ст. було одним з небагатьох, якому вдалося втриматися у бурхливому вирі суспільного життя, окрім того розгорнути свою діяльність і зробити вагомий внесок у національне книгодрукування й у розповсюдження друкованої продукції серед населення. За напрямом діяльності воно належало до просвітницьких. Оскільки товариство виникло як громадське об'єднання, його фінансова незалежність забезпечувалася членськими внесками, приватними пожертвами та прибутками від продажу окремих видань. Поряд із цим Благодійне товариство, виконуючи своє пряме статутне завдання, активно розповсюджувало книги та брошури на безоплатній основі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923) / Т. Ківшар; НАН України, Центр пам'яткознавства. – К.: Лотос, 1996. – 344 с.
2. Люзник М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ – початку ХХ ст. як соціокультурний феномен: З історії виникнення та становлення / М. Люзник. – Львів: ЛДКФ «Атлас», 2000. – 375 с.
3. Петров С.С. Видавнича справа в Києві (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / С.С. Петров; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2004. – 180 с.
4. Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Благодійне_товариство_видання_загальнокорисних_і_дешевих_книг. – Назва з екрану.
5. Корнієвська О.В. Благодійне товариство видання загальнокорисних та дешевих книг / О.В. Корнієвська // Енциклопедія історії України. Т. 1: А-В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.
6. Книга в Україні (1861-1917). Т. 1-7 / НАН України. НБУВ. – К., 1996-2004.
7. Україномовна книга, 1798-1916. Т. 1-5 / НАН України. НБУВ. – К., 1996-2002.
8. Степченко О.П. До історії видання Шевченкового «Кобзаря» Санкт-Петербурзьким «Благодійним товариством видання загальнокорисних та дешевих книг для народу» / О.П. Степченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2014. – Вип. 18. – С. 566-575.
9. Демуз І. Діяльність «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (1898-1908) / І. Демуз // Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. – Вип. 23. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 73-81.
10. Демуз І. Діяльність «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (1909-1918) / І. Демуз // Часопис української історії / За ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура. – К., 2010. – Вип. 18. – С. 31-37.
11. Демуз І. На чолі Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг / І. Демуз // Миронець Н., Піскун В., Старовойтенко І. Петро Стебницький в українському національному житті (до 150-річчя від дня народження

ня): Монографія. – К., 2013. – С. 65-74.

12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 244 «Особовий фонд П.Я. Стебницького», од. зб. 368 «Устав "Благотворительного общества издания общепольных и дешёвых книг"». 19 листопада 1898 р., арк.1.

13. Там само, арк.1-2.

14. Там само, од. зб. 372 «Звіт «Благодійного товариства» за 1915 р.», 1916 р., арк.8.

15. Там само, од. зб. 370 «Журнал засідань Правління "Благодійного товариства"». 17 червня 1905 р. – 11 грудня 1909 р., арк.21.

16. Там само, арк.22 зв.

17. Там само, арк.24.

18. Там само, арк.26.

19. Там само, арк.33.

20. Там само, арк.29.

21. Там само, арк.30 зв.

22. Там само, арк.26.

23. Там само, арк.6 зв.

24. Там само, арк.13.

25. Там само, од. зб. 369 «Документи «Благодійного товариства»: офіційно-розпорядча документація, списки членів товариства, діловодна та фінансова документація, майново-господарчі документи, список матеріалів «редакційного портфеля» та ін.», 1899-1917 рр., арк. 22-22 зв., 23-23 зв.

26. Там само, од. зб. 372 «Звіт «Благодійного товариства» за 1915 р.», 1916 р. – 12 арк.

27. Там само, арк.1 зв.-2.

28. Там само, арк.1 зв.

29. Там само, од. зб. 371 «Протоколи засідань Правління "Благодійного товариства"», 20 лютого 1915 р. – 5 грудня [1916 р.], арк.4 зв.

30. Там само, од. зб. 372 «Звіт «Благодійного товариства» за 1915 р.», 1916 р., арк.5.

31. Там само, од. зб. 371, «Протоколи засідань Правління "Благодійного товариства"», 20 лютого 1915 р. – 5 грудня [1916 р.], арк.8 зв.

32. Там само, арк.10.

33. Там само, од. зб. 372 «Звіт «Благодійного товариства» за 1915 р.», 1916 р., арк.5.

Демуз Інна Меценатська діяльність «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (1898-1918 рр.)

У статті охарактеризовано меценатську діяльність «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» – книговидавничої організації, що виникла у Санкт-Петербурзі за сприяння українських громадських діячів. Акцентовано увагу на тому, що даний книговидавничий осередок належав до просвітницьких організацій, здійснював роботу на засадах благодійності та самофінансування (за рахунок членських внесків, приватних пожертв і виручки від продажу видань).

Ключові слова: «Благодійне товариство з видання загальнокорисних і дешевих книг», видавнича справа, меценатська діяльність, пожертви

Демуз Инна Меценатская деятельность «Благотворительного общества издания общепольных и дешёвых книг» (1898-1918 гг.)

В статье охарактеризована меценатская деятельность «Благотворительного общества издания общепольных и дешёвых книг» – книгоиздательской организации, возникшей в Санкт-Петербурге при содействии украинских общественных деятелей. Акцентировано внимание на том, что данный книгоиздательский центр принадлежал к просветительским организациям, осуществлял работу на принципах благотворительности и самофинансирования (за счёт членских взносов, частных пожертвований и выручки от продажи изданий).

Ключевые слова: «Благотворительное общество издания общепольных и дешёвых книг», издательское дело, меценатская деятельность, пожертвования

Demuz Inna Patronage activity of «Charitable society on universally beneficial and cheap books publishing» (1898-1918)

The article describes the patronage activity of «Charitable society on universally beneficial and cheap books publishing» – a book publishing organization, took place in St. Petersburg with the assistance of Ukrainian public figures. Attention is accented on the fact that this publishing centre belonged to the educational institutions, it carried out its work on the principles of charity and self-financing (by means of association fees, private donations and sales revenue of publications).

Keywords: «Charitable society on universally beneficial and cheap books publishing», publishing trade, patronage activity, donations

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 25.03.2016 р.